

KS. PIOTR TOMASZ GOLISZEK

WYCHOWANIE DO WIARY U ŚW. PAWŁA

Mszą Świętą w bazylice św. Pawła za Murami 28 czerwca 2008 r. papież Benedykt XVI rozpoczął rok jubileuszowy poświęcony apostołowi Pawłowi z racji 2000 rocznicy jego narodzin. Jak podkreślił w inauguracyjnej homilii, ten specjalny Rok św. Pawła jest po to, „aby go słuchać i aby przyjąć od niego, jako naszego nauczyciela «wiarę i prawdę» (1 Tym 2, 7)”¹. W wygłoszonej 2 lipca katechezie zaznaczył, że „ma on sprzyjać uczeniu się od św. Pawła, uczeniu się wiary, uczeniu się Chrystusa i wreszcie uczeniu się słusznej drogi życia”². Papieska idea, by uwagę Kościoła i wszystkich wierzących zwrócić na postać św. Pawła, miała na celu zachęcenie chrześcijan do ponownego i głębszego poznania ogromnego bogactwa treści, które pozostawił Apostoł Narodów, na jego szeroką działalność i liczne teksty, stanowiące prawdziwe dziedzictwo ludzkości odkupionej przez Chrystusa³. Szkoda więc byłoby nie prześledzić tylu ważnych refleksji na temat tego niestrudzonego misjonarza i świadka Jezusa Chrystusa, które zrodziły się w tym jubileuszowym roku. Dlatego w niniejszym tekście podjęto próbę naszkicowania portretu św. Pawła jako nauczyciela i wychowawcy w wierze. Jego wyjątkowy talent i apostołski zapał pozostają nadal szczególnym przykładem zaangażowania w dzieło budzenia i rozwijania wiary wśród ludzi – co w sposób szczególny kontynuuje współczesna katecheza, czerpiąc

Ks. dr PIOTR TOMASZ GOLISZEK – adiunkt Katedry Katechetyki Szczegółowej KUL; adres do korespondencji: al. Unii Lubelskiej 15, 20-950 Lublin; e-mail: goliszek@kul.lublin.pl; p.goliszek@kuria.lublin.pl

¹ B e n e d y k t XVI. *Śladami św. Pawła dzisiaj. Otwarcie Roku św. Pawła*. Homilia w bazylice św. Pawła za Murami. Rzym 28.06.2008 r. W: *Święty Paweł Apostoł Narodów*. Red. A. Fabiś. Poznań 2008 s. 51.

² T e n ż e. *Apostoł Paweł – nauczyciel ludzi naszych czasów*. Rzym 2.07.2008 r. W: *Katechezy o św. Pawle*. Kraków 2009 s. 24.

³ P o r. t e n ż e. *Zainspirować się duchowością św. Pawła*. Nieszpory w Bazylice św. Pawła za Murami. Rzym 28.06.2007 r. W: *Święty Paweł Apostoł Narodów* s. 14.

inspiracje również z form i metod nauczania apostołskiego, w tym od św. Pawła. Jego osoba i posługa nie należą tylko do przeszłości, nie są jedynie wspomnieniem, lecz – jak podkreślił Ojciec Święty – „On jest także naszym nauczycielem, apostołem i głosicielem Jezusa Chrystusa – również dla nas”⁴. Stąd w niniejszym artykule zajmiemy się obrazami dotyczącymi posługi nauczania i wychowania oraz modelami wyznań wiary, które Paweł stosował w swojej ewangelizacyjnej działalności.

1. NAUCZYCIEL I WYCHOWAWCA W WIERZE

Apostoł Narodów o naturze swojej posługi mówił sobie współczesnym przy wielu okazjach. Najczęściej posługiwał się różnymi metaforami, odwoływał się do obrazów z życia sportowców, żołnierzy, budowniczych, pasterzy, rolników. Swoją pracę misyjną nazywa apostołowaniem, włodarstwem, posługą, poselstwem, trudem. Paweł czasami zestawia kilka przenośni, pozwalając niejako swoim słuchaczom czy adresatom swoich listów na wybór najbardziej do nich przemawiającej, przekonany, że w ten sposób wyrazi najdobitniej charakter jego apostołstwa.

1.1. NAUCZYCIEL

W swoich listach św. Paweł kilkakrotnie nazywa siebie „nauczycielem”, „głosicielem”, „heroldem” (κήρυξ [kéryks])⁵ Ewangelii: „[...] zostałem ustanowiony głosicielem i apostołem – mówię prawdę, nie kłamię – nauczycielem pogan w wierze i prawdzie” (1 Tym 2, 7). Powołuje się również na swój – nauczyciela (διδάσκαλος [didáskalos]) – bezsporny autorytet w dziedzinie głoszenia Ewangelii⁶: „Jego głosicielem, apostołem i nauczycielem ja zostałem ustanowiony” (2 Tym 1, 11; por. Kol 1, 23).

W czasach św. Pawła heroldom stawiano bardzo wysokie wymagania, dotyczące nie tylko naturalnych predyspozycji (jak dobry i mocny głos), ale przede wszystkim kwalifikacji moralnych. Zobowiązywano ich do wiernego przekazywania informacji; nie mogli nic dodawać, wchodzić w dyskusje ze

⁴ Benedykt XVI. *Śladami św. Pawła dzisiaj* s. 50.

⁵ Rzeczownik κήρυξ [kéryks] został przez Pawła użyty również dla określenia funkcji „głosiciela” w Kościele. Por. R. M u r a w s k i. *Wczesnochrześcijańska katecheza (Do Edyktu Mediolańskiego – 313 r.)*. Płock 1999 s. 24.

⁶ W Ewangeliach rzeczownik δίδάσκαλος [didáskalos] występuje 59 razy i odnosi się najczęściej do osoby Jezusa. Por. M u r a w s k i. *Wczesnochrześcijańska katecheza* s. 25.

słuchaczami ani też nie wolno im było przedłużać swojej misji. Musieli pozostać wierni instrukcjom mocodawcy, zarówno co do treści, jak i co do sposobu ich przekazania. Pozabiblijne i biblijne znaczenia pojęcia „herold” okazują się być bardzo zbliżone, czego świadectwem wydają się słowa Pawła: „A od szafarzy już tutaj się żąda, aby każdy z nich był wierny” (1 Kor 4, 2)⁷. Apostoł zauważa, że jego posługa też ma coś z poselstwa. Dwa razy porównuje swoje działanie w imieniu Chrystusa do urzędu poselskiego: „Tak więc w imieniu Chrystusa spełniamy posłannictwo jakby Boga samego, który przez nas udziela napomnień” (2 Kor 4, 2). W podobny sposób mówi o głoszeniu Ewangelii: dla niej – pisze Paweł – „sprawuję poselstwo jako więzień – żebym jawnie ją wypowiedział, tak jak winienem” (Ef 6, 20).

Powyższe fragmenty z listów Pawłowych pokazują, że nauczanie nie jest tylko prostym przekazem informacji, ale jest związane z władzą, w którą wyposaża głosiciela Ewangelii mocodawca – Posyłający⁸. O posłaniu decyduje nie osobiste przeświadczenie, ale łaska Boga; Apostoł posłany jest „nie z ludzkiego ustanowienia czy zlecenia, lecz z ustanowienia Jezusa Chrystusa i Boga Ojca” (Ga 1, 1). Apostoł Paweł świadom był również, że posługa misjonarza nie jest wolna od różnych trudów i przeciwności, z jakimi musi spotkać się nauczyciel. Jak stwierdza papież Benedykt XVI w homilii inauguracyjnej Rok św. Pawła, „powołanie do stania się nauczycielem narodów jest równocześnie i wewnętrznie powołaniem do cierpienia we wspólnocie z Chrystusem [...]. Jego [Pawła] cierpienie czyni go wiarygodnym jako nauczyciela prawdy, która nie szuka własnej korzyści, własnej chwały, osobistego zadowolenia, ale angażuje się dla Tego, który nas umiłował i dał siebie samego za nas wszystkich”⁹. Apostoł wszak wyznaje: „Zewsząd cierpienia znosimy, lecz nie poddajemy się zwątpieniu; żyjemy w niedostatku, lecz nie rozpaczamy; znosimy prześladowania, lecz nie czujemy się osamotnieni, obalają nas na ziemię, lecz nie ginimy” (2 Kor 4, 8-9). Zdaje sobie sprawę, że praca, której towarzyszy prześladowanie i nieustanny opór ludzi, wyczerpuje nie tylko siły, ale i wyniszcza całe życie. Fizyczne wyniszczenie jest jednak ceną, za którą wzrasta i rozwija się wśród chrześcijan życie duchowe – życie w Chrystusie. „Tak więc działa w nas śmierć, podczas gdy

⁷ Dodać należy, że w Kościele istniał wówczas także odrębny stan nauczycieli, którzy zajmowali trzecie, po apostołach i prorokach, miejsce (1 Kor 12, 28). Ukazywali oni głównie wymagania wynikające z Ewangelii oraz przekazywali tradycje. Por. A. Grabner-Haider. *Nauka. W: Praktyczny słownik biblijny*. Red. A. Grabner-Haider. Warszawa 1994 k. 796.

⁸ Por. K. Romanik. *Soteriologia św. Pawła*. Warszawa 1983 s. 224.

⁹ Benedykt XVI. *Śladami św. Pawła dzisiaj* s. 55-56.

w was – życie” (2 Kor 4, 12). Paweł jest przekonany, że ten wysiłek jest wspierany łaską Bożą, zjednoczenie zaś z Chrystusem w cierpieniach staje się rękojmią przyszłego zmartwychwstania (2 Kor 4, 15 n.). Papież przypomina: „Od wszystkich tych cierpień większa jest radość z tego, że jest [Paweł] człowiekiem niosącym błogosławieństwo Boże i łaskę Ewangelii”¹⁰. Owo wyniszczenie dla Ewangelii uczyniło go wiarygodnym świadkiem zmartwychwstania i budowniczym Kościoła.

1.2. WYCHOWAWCA

Swoją pracę misyjną św. Paweł porównuje również do wychowawczej roli ojca i matki. Koryntianom wyjaśnia w liście, że zasługuje na miano ich ojca: „Choćbyście mieli bowiem dziesiątki tysięcy wychowawców w Chrystusie, nie macie wielu ojców; ja to właśnie przez Ewangelię zrodziłem was w Chrystusie Jezusie” (1 Kor 4, 15). To przekonanie pozwala mu napisać, że kiedy przybędzie do Koryntu, postawi wymagania. Uprzedza więc: „będę zważał nie na słowa tych, co się unoszą pychą” (1 Kor 4, 19) i dodaje, że ma prawo przybyć z różgą, choć wolałby „z miłością i w duchu łagodności” (1 Kor 4, 21). W tym samym liście, podejmując kwestię niedojrzałości Koryntian, przyrównuje siebie do troskliwej matki: „A ja nie mogłem, bracia, przemawiać do was jako do ludzi duchowych, lecz jako do cielesnych, jako do niemowląt w Chrystusie. Mleko wam dawałem, a nie pokarm stały, bo byliście słabi [...]” (1 Kor 3, 1-2). W podobny sposób zwraca się Paweł do Filemona, pisząc o Onezymie¹¹, którego doprowadził do wiary i chrztu. „[...] proszę cię za moim dzieckiem, za tym, którego zrodziłem w kajdanach, za Onezymem” (Flm 10). Apostoł podkreśla swoje duchowe ojcostwo wobec „niegdyś [...] nieużytecznego” (Flm 11) niewolnika-zbiega i złodzieja. Zobowiązuje się nawet naprawić szkody przez niego wyrządzone i pokryć finansowe zobowiązania: „Jeśli zaś wyrządził ci jakąś szkodę lub winien jest cokolwiek, policz to na mój rachunek. [...] ja uiszczę odszkodowanie” (Flm 18-19). Tesaloniczanom, podobnie jak Koryntianom (1 Kor 4, 15 n.), Paweł przypomina, że zrodził ich w Chrystusie poprzez Ewangelię. Napomina ich jak ojciec: „Przecież wiecie, żeśmy każdego z was – jak ojciec swe dzieci – prosili, zachęcali i zaklinali, abyście postępowali w sposób godny Boga [...]” (1 Tes 2, 11). Swoją rolę wychowawczą Paweł

¹⁰ Tenże. *Chrześcijanin współtwórcą prawdziwej radości. Misja św. Pawła wśród narodów*. Rzym 10.09.2008 r. W: *Katechezy o św. Pawle* s. 48.

¹¹ Imię Onezym wywodzi się z gr. ὄνησιμος [onézimos] – „użyteczny, pomocny”.

porównuje również i w tym liście do troskliwej opieki matki: „[...] my jednak stanęliśmy pośród was pełni skromności, jak matka troskliwie opiekująca się swoimi dziećmi” (2, 7). Odwoływanie się do uczuć i postawy rodziców obrazuje pełną miłości i życzliwości postawę Pawła jako nauczyciela i wychowawcy wobec młodych chrześcijan. Analogie dotyczą zachowań, wewnętrznego usposobienia, ale również sięgają idei głębszej. Mianowicie głoszenie Ewangelii jest powołaniem ludzi do nowego życia, daniem go, jak czynił to Chrystus, wprowadzaniem w nowy sposób duchowej egzystencji. W ten sposób Paweł naśladuje postawę Chrystusa Nauczyciela i Wychowawcy: „Bądźcie naśladowcami moimi, tak jak ja jestem naśladowcą Chrystusa” (1 Kor 11, 1). Jako nauczyciel i wychowawca buduje zarazem charakterystyczną dla judaistycznego świata relację mistrz–uczeń¹².

Wychowywanie w rozumieniu Pawła to nie tylko kształtowanie określonych postaw, ale – co typowe dla tradycji judaistycznej – to tworzenie „człowieka doskonałego”. Naród wybrany w planach Boga dojrzewa powoli, jak dziecko, które dorósłaje z biegiem czasu, dorasta jako osoba wskutek wychowania. Izrael żył pod opieką Prawa jak dziecko pilnowane przez nauczyciela aż nadeszła „pełnia czasu” (Ga 4, 4). Wówczas „zesłał Bóg Syna swego” (4, 4), aby wyjednał ludziom godność przybranych synów, którą potwierdza dar Ducha Świętego (4, 6). Ale przyjście Chrystusa nie stanowi jedynie zwieńczenia procesu wychowywania Izraela. Wcielenie to początek procesu doskonalenia człowieka, to ukazanie człowiekowi „miary wielkości według Pełni Chrystusa” (Ef 4, 13). Dzieło Boga zatem – od stworzenia aż do końca czasów – jest ciągłą pedagogią. Stąd Paweł mógł przyrównywać ekonomię zbawienia do procesu wychowania¹³.

Nowy Testament przekonuje, że Apostoł Paweł potrafi dla Chrystusa porwać rzesze. Posługę wobec Ewangelii pełni z pasją wytrawnego pedagoga, o czym mówi: „[...] poczytywałem sobie za punkt honoru głosić Ewangelię” (Rz 15, 20). Naucza wiernie i z radością, „żeby uratować choć niektórych” (1 Kor 9, 22).

1.3. CZŁOWIEK TRZECH KULTUR

Zdolności nauczycielskie i wychowawcze Pawła nie wypływały tylko z wrodzonego talentu, ale były również pochodną bogactwa jego osobo-

¹² Por. Romaniuk. *Soteriologia św. Pawła* s. 227-228.

¹³ X. Léon-Defour. *Wychowanie*. W: *Słownik teologii biblijnej*. Tł. K. Romaniuk. Poznań 1990 s. 1085. Por. Ga 4, 1-7.

wości, kształtowanej przez świat judaistyczny, hellenistyczny i rzymski, oraz gruntownego wykształcenia.

Jako Żyd już w dzieciństwie poznał Torę Mojżeszową i przepisy religijne; znał hebrajski i aramejski (który był językiem potocznym semickiej populacji we wschodniej Azji Mniejszej). W Jerozolimie natomiast otrzymał staranne wychowanie od Gamaliela, wedle najsurowszych norm faryzeizmu (Dz 22, 3; 23, 6; 26, 5). Tam również poznał rzetelnie teksty biblijne, metody egzegezy żydowskiej i przepisy prawne¹⁴. Zgodnie ze zwyczajem rabinów nauczył się także pracy ręcznej, która polegała – w jego przypadku – na wyrobie namiotów lub tkanin (σκηνοποιΐς [skenoipoís], por. Dz 18, 3) do osłony na polu (1 Kor 9, 7-15; 2 Kor 12, 13)¹⁵.

Wpływ na sposób myślenia i działania Pawła miały również jego kontakty z Esseńczykami z Qumran. Najbardziej istotną cechą tego środowiska było zdecydowane oparcie swojego kulturowo-religijnego stanowiska na pismach Starego Testamentu. Zetknięcie się ze społecznością qumrańską widoczne jest szczególnie w nauce Pawła na temat usprawiedliwienia, w jego dualizmie antropologicznym oraz rozumieniu życia jako wędrówki¹⁶.

Myśl Pawła oraz sposób jej wyrażania i przekazywania kształtowały się jednocześnie w świecie hellenistycznym – pod wpływem helleńskiej kultury, religii i filozofii. Dlatego też Paweł znał filozofię stoików, cyników i epikurejczyków. Stąd w listach widać ślady stylu diatrybicznego, kulturowanego w szkołach cynicko-stoickich (Rz 2, 1-20; 1 Kor 9). Posiadał też wiedzę retoryczną, o czym świadczą sposoby argumentacji: jurydyczna, parenetyczna i demonstratywna. Znał konwencje literatury hellenistycznej, dostrzegalne w Hymnie o miłości (1 Kor 13, 1-13), gdzie stosuje triadyczną rytmikę, paralelizmy i strukturę koncentryczną¹⁷. Doskonale władał językiem greckim, znał idiomy językowe, powiedzenia pisarzy i filozofów pogańskich, a także przysłowia zaczerpnięte od zhellenizowanych Żydów (Dz 17, 28; 1 Kor 15, 33; Tt 1, 12). Posługiwał się cytatami z greckiego tłumaczenia Biblii hebrajskiej – Septuaginty. Ponadto z kultury greckiej zaczerpnął terminy z związane z wieloma dziedzinami ludzkiej aktywności: posługuje się pojęciami z zakresu życia politycznego (Flp 1, 27; 3, 20; Ef 2, 19), czyni aluzje do greckich igrzysk sportowych (Flp 2, 16; 3, 14; 1 Kor 9, 24-27; 2 Kor 4, 8-9), nie stroni od greckiej terminologii prawniczo-handlowej (Flm

¹⁴ Por. M. W r ó b e l. *Święty Paweł jako świadek na tle epoki* (mps) s. 2.

¹⁵ Por. R. P e n n a. *Św. Paweł z Tarsu*. Tł. B.A. Gancarz. Kraków 2006 s. 28.

¹⁶ Por. R o m a n i u k. *Soteriologia św. Pawła* s. 27-28.

¹⁷ Por. W r ó b e l. *Święty Paweł jako świadek na tle epoki* s. 4.

18; Kol 2, 14; Ga 3, 15; 4, 1-2; Rz 7, 1-3), nawiązuje do sytuacji niewolników greckich (1 Kor 7, 22; Rz 7, 14), znane są mu zwyczaje związane z obchodami narodowych świąt greckich (1 Tes 2, 19)¹⁸.

Miasto rodzinne Pawła – Tars, miasto studiów – Jerozolima i tereny jego misji były pod panowaniem imperium rzymskiego. Tam zetknął się z kulturą i zwyczajami rzymskimi. Posiadał obywatelstwo rzymskie, które prawdopodobnie nabyli jego przodkowie. Uzyskanie obywatelstwa rzymskiego świadczy o tym, że rodzina należała do raczej znamienitych i znaczących w Tarsie¹⁹. Jako obywatelowi Cesarstwa przysługiwały mu przywileje: nie podlegał karom cielesnym²⁰, miał prawo składać apelacje do cesarza, nie mógł być stracony przez ukrzyżowanie.

Czerpanie z wielu kultur kształtowało i rozwijało uniwersalizm Pawłowego myślenia. Papież Benedykt XVI zauważa: „Będąc Żydem z diaspory, Paweł mówił po grecku [...] i miał obywatelstwo rzymskie. Tak więc Paweł był człowiekiem z pogranicza trzech różnych kultur [...] z tego względu był gotów na owocną wymianę z całym światem, na pośredniczenie między kulturami, na prawdziwy uniwersalizm”²¹. Za sprawą Apostoła Narodów Kościół pierwotny nabywał charakteru uniwersalnego, a przekraczając wszelkie ludzkie granice, wiernie realizował nakaz Chrystusa, by głosić Ewangelię aż po krańce świata (Mk 16, 15n). Trzeba przyznać, że uniwersalizm, który charakteryzował Pawłowe apostołstwo, bardzo imponował ówczesnym ludziom. Można powiedzieć, że był modny. Warto zauważyć, że tendencje uniwersalistyczne były obecne także w polityce, ekonomii i różnych przedsięwzięciach Cesarstwa Rzymskiego. Ponadto w głoszeniu Ewangelii pomagał Pawłowi jego ogromny potencjał intelektualny; niewątpliwie miał talent dydaktyczno-wychowawczy, a ponadto cechowała go gorliwość w oddaniu się na wyłączną służbę Chrystusowi. Stąd często jest „przedstawiany jako wielki aktywista, patron twórców nowych strategii w dziele duszpasterstwa i misji”²². Nade wszystko jednak Paweł był nauczycielem

¹⁸ Zob. M. R u s e c k i. *Hellenizacja*. W: *Leksykon teologii fundamentalnej*. Red. M. Rusecki, K. Kaucha, I.S. Ledwoń, J. Mastej. Lublin–Kraków 2002 s. 451.

¹⁹ Por. P. Ł a b u d a. *Pochodzenie i status społeczny Pawła Apostoła*. W: *Święty Paweł Apostoł Narodów* s. 72-73.

²⁰ Prawo rzymskie (*lex Julia de vi publica* z ok. 50 r. przed Chrystusem) zabraniało biczowania obywatela Rzymu.

²¹ B e n e d y k t XVI. *Dzisiejszy świat potrzebuje Ewangelii. Życie św. Pawła*. (Rzym) 27.08. 2008 r. W: *Katechezy o św. Pawle* s. 26-27.

²² Cyt za: *Apostołowie Piotr i Paweł wolni od fanatyzmu, wierni prawdzie*. W: *Święty Paweł Apostoł Narodów* s. 44.

prawdy. Nauczycielem, który używał miecza słowa. Nie posiadał żadnej innej skutecznej broni oprócz Dobrej Nowiny i zaangażowania swojego życia w nauczanie i wychowanie w wierze (Flp 2, 17; Tm 4, 6).

2. GŁÓWNE MODELE NAUCZANIA I WYCHOWANIA W WIERZE

Przekaz wiary, obejmujący zarówno pierwsze głoszenie, jak i pogłębienie wiary u wierzących, Paweł oparł na greckim i żydowskim dziedzictwie retoryczno-literackim, dokonując odpowiedniej jego adaptacji. Nie bez znaczenia jest tu tradycja Starego Testamentu, która stanowiła dla judeo-chrześcijańskich podstawowy kontekst literacki. Paweł jako nauczyciel i wychowawca zastosował cztery podstawowe modele przekazywania prawdy chrześcijańskiej wiary: dwa modele chrystologiczne, model binarny, który wskazuje na Boga Ojca i Chrystusa, oraz model potrójny, w którym wymienia osoby Ojca, Syna i Ducha Świętego.

2.1. MODEL CHRYSTOLOGICZNY

Stosując model chrystologiczny, Paweł w centrum swojego nauczania umieszcza Osobę Jezusa ukrzyżowanego i zmartwychwstałego. Jego nauczanie i wychowanie do wiary prowadzi przez celową chrystologiczną refleksję nad tożsamością i dziełem Chrystusa. Chodziło mu przede wszystkim o ukazanie tego, kim jest Chrystus, o zrozumienie Jego Osoby i roli, a następnie o doprowadzenie adresatów katechezy do nawiązania z Nim głębokiej relacji wiary.

2.1.1. *Imię Jezus i tytuł*

Jest to formuła wiary, którą stanowiło imię Jezus opatrzone tytułem określającym tożsamość Osoby w świetle objawienia. Najczęściej – jak wyjaśnia H. Langkammer – „formuła wiary opiewa w sposób zwięzły już dokonany akt zbawczy: wskrzeszenie Jezusa z umarłych, Jego śmierć czy jeden i drugi element dzieła zbawienia”²³. Paweł, stosując pierwotną formułę wyznania wiary²⁴, chce budzić w słuchaczu świadomość, kim konkretnie jest

²³ H. Langkammer. *Teologia Nowego Testamentu*. Cz. 2. Wrocław 1984 s. 21.

²⁴ Zaletą formuły wiary „[...] była zwięzłość oraz kondensacja treści, dzięki temu łatwo je było zapamiętać, mogły też stanowić swoiste kryterium ortodoksji. Formuły te odegrać miały

Osoba Jezusa: „Jezus jest Mesjaszem” (Dz 18, 5; 28). Poznanie tej prawdy ma prowadzić ludzi do przyjęcia faktu istnienia Osoby Jezusa oraz uznania Jego boskiej tożsamości. Stanowcze „jest Mesjaszem” wskazuje, że Jezus jest Mesjaszem-Chrytusem i staje się Nim w historii coraz bardziej.

Formuła „Jezus jest Panem” (Rz 10, 9) wyraża w skrócie istotę wiary chrześcijańskiej. Wyznanie to pociąga zarazem zobowiązanie i obietnicę: „Jeżeli więc ustami swoimi wyznasz, że *Jezus jest Panem*, i w sercu swoim uwierzysz, że Bóg Go wskrzesił z martwych – osiągniesz zbawienie” (Rz 10, 9). Przyjęcie prawdy, że Jezus jest Panem, ma skutki zbawcze, albowiem Jako Zbawiciel nie tylko ukazuje człowiekowi możliwość zbawienia, ale je sprawia. Jezus to *Kyrios* – Pan życia chrześcijańskiego i Pan całego Wszechświata (Rz 14, 8-9; 1 Kor 15, 24-25)²⁵.

W innym przypadku wyznanie (homologia) „Jezus Chrystus jest Panem” (Flp 2, 11), stanowi część hymnu o kenozie Chrystusa, czyli o Jego poniżeniu przez wcielenie, życie ziemskie i – ostatecznie – ukrzyżowanie. Aklamacja ta wyraża wiarę w bóstwo Chrystusa. Formułę kończy doksologia „ku chwale Boga Ojca” (2, 11), która świadczy, że wyznanie wiary w Chrystusa ma na celu Chwałę Boga Ojca.

Paweł przypominając formuły chrytologiczne miał na celu przede wszystkim wzbudzenie wiary słuchaczy, ale także wychowywał ich do prawdy, za którą przyjdzie się opowiedzieć. Otóż wyznanie „Jezus jest Panem” nabiera szczególnego znaczenia w kontekście funkcjonującej wówczas proklamacji „Cezar jest Panem”, której przypisywano rangę religijną. Tymczasem dla chrześcijanina obecne i powszechne jest królestwo Jezusa zmartwychwstałego. Zmartwychwstanie świadczy o władzy Chrystusa w niebie, na ziemi i w piekle. Wyznanie wiary było próbą w czasie prześladowań w Cesarstwie. Domagano się wówczas od chrześcijan stwierdzenia: „Anatema Chrystusowi”, „Cezar jest Panem”²⁶. Męczeństwo wielu było świadectwem złożonym wierze, świadectwem, że „Panem jest Jezus” (1 Kor 12, 3). Takiej wiary nauczał i do takiego właśnie świadectwa wychowywał Paweł Apostoł.

Stosowane przez Pawła jednoczłonowe formuły wiary to często odbicie, echo, głoszonego kerygmatu apostołskiego o zbawczym dziele Jezusa

także niezwykle istotną rolę w późniejszym kształtowaniu się chrytologii, ponieważ niejako w załączku nosiły jej najważniejsze intuicje”. Por. G. Strzelczyk. *Traktat o Jezusie Chrystusie* (Dogmatyka. T. 1. Red. E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski). Warszawa 2005 s. 251.

²⁵ Paweł zespolił motyw antropologiczny z kosmologicznym (hellenistycznym).

²⁶ Por. B. Seboüé, J. Wolinski. *Bóg zbawienia. Historia dogmatów*. T. 1. Tł. P. Rak. Kraków 1999 s. 72.

Chrystusa. Ponieważ są oparte na pierwotnej katechezie o śmierci i zmartwychwstaniu, nazywa się je „katechetycznymi formułami wiary”²⁷. W listach Pawłowych – stwierdza R. Murawski – jest wiele tekstów „w których możemy się dopatrzeć śladów katechetycznych formuł wiary, przekazujących w sposób zwięzły istotną treść kerygmatu apostołskiego”²⁸.

2.1.2. *Kerygmat*

O ile „tytułarne” formuły wiary były zwięzłe, o tyle kerygmat ma mniej lub bardziej rozwiniętą formę narracyjną. Kerygmat to opowieść o wydarzeniu Jezusa, podkreślający misterium Jego śmierci i zmartwychwstania. Zazwyczaj posiada ten sam, podstawowy schemat: wypełnienie prorocत्व; przedstawienie (biograficznie) Jezusa z Nazaretu – człowieka, o którym Bóg zaświadczył poprzez Jego słowa, cuda, czyny; ukrzyżowanie Jezusa, który następnie poprzez zmartwychwstanie został wywyższony na prawicę Boga jako Mesjasz i Pan. Kerygmat ten, początkowo przekazywany ustnie, nabiera pod piórem Pawła określonego kształtu²⁹: „Przekazałem wam na początku to, co przejąłem: że Chrystus umarł – zgodnie z Pismem – za nasze grzechy, że został pogrzebany, że zmartwychwstał trzeciego dnia, zgodnie z Pismem; i że ukazał się Kefasowi, a potem Dwunastu, później zjawił się więcej niż pięciuset braciom równocześnie” (1 Kor 15, 3-6). Ten klasyczny przykład kerygmatu Pawła zawiera „streszczenie pierwotnej katechezy i oddaje rdzeń chrześcijańskiego orędzia”³⁰.

Głoszony przez Pawła kerygmat można najogólniej określić jako „orędzie o Jezusie Chrystusie” (Rz 16, 25), w którym punktem centralnym jest wydarzenie zbawcze śmierci i zmartwychwstania³¹. Ten Zmartwychwstały Chrystus żyje i działa. Jest to zatem głoszenie Chrystusa obecnego i działającego w historii ludzkości. Kerygmat głoszony przez Apostoła jest wydarzeniem, przez które Bóg za pośrednictwem głoszonego słowa spotyka człowieka, sprawiając, że to, co raz na zawsze dokonało się w Jezusie Chrystusie dla naszego zbawienia, staje się mocą Ducha Świętego obecne i owocne dla każdego, kto wierzy³².

²⁷ Langkammer. *Teologia Nowego Testamentu* s. 24.

²⁸ Murawski. *Wczesnochrześcijańska katecheza* s. 52.

²⁹ Por. Sesboüé, Wolinski. *Bóg zbawienia* s. 73.

³⁰ Murawski. *Wczesnochrześcijańska katecheza* s. 51.

³¹ Por. Grabner-Haider. *Kerygmat*. W: *Praktyczny słownik biblijny* k. 552; R.E. Brown. *Preaching in the Acts of the Apostles*. W: *A New Look of Preaching*. Red. R.E. Brown. Dublin 1983 s. 64-65.

³² Por. A. Paciorek. *Kerygmat*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 8. Lublin 2000 k. 1361.

Kerygmat Pawłowy był adresowany do dwóch odmiennych grup ludzi: żydów i pogan. Oparty na jednym schemacie, stanowi jedność literacką i doktrynalną. Istnieją jednak widoczne różnice. Mowy skierowane do pogan w Listrze, kiedy Paweł przybył do Likaonii (Dz 14 15-17), i w Atenach na Areopagu (Dz 17 22-31) nie posiadają zakończenia chrystologicznego. Prawdopodobnie z tej racji, że Apostołowi przerwano mowę, nie wygłosił kerygmatu o Jezusie Chrystusie. Różnice widać też w nauce o Bogu i wezwaniu do nawrócenia. Żydzi wierzyli w Jedyne Boga, stąd nie potrzebowali nawrócenia do Niego; Paweł wzywał ich do nawrócenia i wiary w Jezusa Chrystusa. Inaczej Paweł przemawiał do pogan. Ich wzywa do wiary w Boga Żywego, Stworzyciela nieba i ziemi, odwrócenia się od bogów pogańskich. Tym samym politeizmowi zostaje przeciwstawiony monoteizm³³.

Z kolei katecheza paschalna wygłoszona w Antiochii Pizydyjskiej adresowana była do środowiska mieszanego, Żydów i Greków. Centralne miejsce, podobnie jak w katechezach Piotra, zajmuje zmartwychwstanie Chrystusa. Na uzasadnienie faktu zmartwychwstania Paweł przytacza argument chrystofanijny i skryptyrystyczny, podobnie jak Piotr w mowie do pogan palestyńskich. Kolejnym podobieństwem między przemówieniem Pawła i pierwszym kazaniem Piotra jest ostra krytyka mieszkańców Jerozolimy za to, że zapomnieli o sensie prorocत्व i odrzucili zbawienie (Dz 13, 27.29.41)³⁴. Zasadniczą i centralną treścią głoszonego kerygmatu jest tu jednak „zmartwychwstanie Chrystusa jako wydarzenie zbawcze, na którym zawisła wiara chrześcijan i całe chrześcijaństwo”³⁵.

Ogólnie rzecz ujmując, przyjmuje się, że formuła nauczania o charakterze kerygmatycznym miała na celu zapoczątkowanie wiary i przygotowanie słuchaczy do przyjęcia chrztu. Natomiast krótkie formuły wiary wyrażały odpowiedź wierzącego. Kerygmat spełnia u Pawła funkcje doktrynalną, formuły wiary zaś funkcję wyznaniową.

³³ Por. Murawski. *Wczesnochrześcijańska katecheza* s. 50.

³⁴ Por. A. Jankowski, K. Romaniuk. *Kapłaństwo w Piśmie świętym Nowego Testamentu*. Cz. 3: *Uczniowie i Apostołowie Pańscy*. Katowice 1972 s. 113-225.

³⁵ M. Rusecki. *Katechezy paschalne*. W: *Leksykon teologii fundamentalnej* s. 608. Por. E. Kopeć. *Zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa jako realny fakt i wydarzenie zbawcze*. W: *Jezus Chrystus. Historia i tajemnica*. Red. W. Granat, E. Kopeć. Lublin 1982 s. 260; H. Langkammer. *Jezus Chrystus – centrum Ewangelii Pawłowej*. W: *W kręgu Dobrej Nowiny*. Red. J. Szłaga. Lublin 1984 s. 235.

2.2. Model binarny – Bóg Ojciec i Chrystus

Charakterystycznym elementem dla tego modelu jest ukazanie jednocześnie Osoby Boga Ojca i Osoby Chrystusa. Ukazanie ich razem pozwala zrozumieć, że zbawienie jest dziełem wspólnym Osób Boskich. Wątek judaistyczny zostaje powiązany z hellenistycznym. Idea Mądrości i idea Logosu zostaje zespolona w Osobie Jezusa. W ten sposób Paweł budzi wiarę w Boga Ojca i Chrystusa, przy czym Chrystus jest ukazany przez Apostoła jako *Creator* i *Soter*. Jednocześnie chodzi też o wychwalenie Boga, za to, co uczynił w Chrystusie.

Paweł każdej Osobie przypisuje określoną interwencję historiozbawczą: „[...] dla nas istnieje tylko jeden Bóg, Ojciec, od którego wszystko pochodzi i dla którego my istniejemy, oraz jeden Pan, Jezus Chrystus, przez którego wszystko się stało i dzięki któremu także my jesteśmy” (1 Kor 8, 6; por. 1 Tym 2, 5-6; 6, 13; 2 Tym 4, 1). Chrystus jest tu ukazany jako pośrednik zbawienia i stworzenia, natomiast Jego śmierć na krzyżu jest podstawą nowego stworzenia (2 Kor 5, 17).

Prawdopodobnie formuły te były adresowane do pogan. Żydom – podobnie jak w przypadku kerygmatu – głoszono Chrystusa zmartwychwstałego, natomiast poganom głoszono Prawdę o Jedynym Bogu Stwórcy i Chrystusie Zbawicielu. Podobną interpretację znajdujemy w dziele św. Ireneusza *Adversus haereses*, w którym autor wyjaśnia naukę Apostołów: „Żydom głosili oni, że Jezus, którego ukrzyżowali, był Synem Bożym, Sędzią żywych i umarłych oraz że otrzymał od Ojca wieczne Królestwo nad Izraelem [...]; Grekom głosili jedynego Boga, Stworzyciela wszystkich rzeczy, i jego Syna, Jezusa Chrystusa”³⁶.

Warto dodać, że Paweł stosuje też formułę, która łączy to binarne ujęcie z kerygmatem: „[...] wierzymy w Tego, co wskrzesił z martwych Jezusa, Pana naszego” (Rz 4, 24); „[...] mieszka w was Duch Tego, który Jezusa wskrzesił z martwych, to Ten, co wskrzesił Chrystusa Jezusa z martwych [...]” (Rz 8, 11). Apostoł mówi o Bogu w związku ze zmartwychwstaniem Jezusa Chrystusa. Ponieważ formuła ta wskazuje na Boga i Chrystusa, jest binarna i zarazem historyczna (także: 2 Kor 4, 14; Kol 2, 12). Prawdopodobnie wyrosła z kerygmatu adresowanego do Żydów, w ich środowisku bowiem można było mówić o zmartwychwstaniu zmarłych, na które oczekiwali, w przeciwieństwie do pogan, dla których kwestia zmartwychwstania

³⁶ Irénée de Lyon. *Adversus haereses. Contre les hérésies*. Tł. franc. A. Rousseau. Paris 1984³ s. 332.

była przeszkodą do wiary³⁷. Natomiast dla Pawła zmartwychwstanie jest fundamentem chrześcijańskiej wiary: „jeśli Chrystus nie zmartwychwstał, daremne jest nasze nauczanie, próżna jest także nasza wiara. [...] Tymczasem jednak zmartwychwstał [...]” (1Kor 15, 14. 20). Jan Paweł w katechezie o św. Pawle podkreśla: „zmartwychwstanie Chrystusa jest ostatecznym i najpełniejszym słowem objawienia się Boga Żywego [...]. Jest ono ostatnim i najpełniejszym potwierdzeniem prawdy o Bogu”³⁸.

Apostoł przypomina, że istotą Chrystusowego posłannictwa była wierność aż do śmierci: „[...] wierzymy w Tego, co wskrzesił z martwych Jezusa, Pana naszego. On to został wydany za nasze grzechy i wskrzeszony z martwych dla naszego usprawiedliwienia” (Rz 4, 24-25). Paweł podejmuje motyw wierności, aby w ten sposób wychowywać do stanowczej obrony wiary i wierności Chrystusowi. Wiara chrześcijanina jest oparta na wierności Bogu i zaufaniu Mu w najcięższych doświadczeniach; jest to wiara, która usprawiedliwia. Nagrodą za taką wytrwałość będzie udział w chwale Chrystusa.

Stosując dwuczłonową formułę, Paweł chce bardzo mocno podkreślić przynależność Jezusa do ludzkości, której On przynosi zbawienie. Czyn Chrystusa ostatecznie objawia zbawczą wolę Boga Ojca. On jest jedynym pośrednikiem między Bogiem a człowiekiem. To pośrednictwo jest możliwe, bo jest prawdziwym Bogiem i prawdziwym człowiekiem. Jego osobowe zjednoczenie się z człowiekiem jest z kolei zasadą całego procesu jednoczenia ludzkości z Bogiem. W ten sposób Apostoł przekazuje prawdy doktrynalne i wychowuje do wiary, która oznacza przyjęcie Jedyne Boga i zbawienia ofiarowanego przez Chrystusa, dzięki któremu „przywróci życie także nam i stawi nas przed sobą” (2 Kor 4, 14).

2.3. Model potrójny – Ojciec, Syn, Duch

Model potrójny bywa czasem nazywany również „trójczłonowym”; nie należy natomiast nazywać go „trynitarnym”, mimo że w związku z wymienionymi w formule imionami nasuwa się szybko to proste skojarzenie. Termin „Trójca” nie pojawia się bowiem w Nowym Testamencie, chociaż przyznać należy, że ścisły związek zachodzący między imionami Boskimi stanowi podstawę refleksji i nauki trynitarniej Kościoła³⁹.

³⁷ Por. Sesboüé, Wolinski. *Bóg zbawienia* s. 74.

³⁸ Jan Paweł II. *Interpretacja zmartwychwstania u św. Pawła*. W: *Dzieła zebrane*. t. 6: *Katechezy (cz. 1)*. Kraków 2007 s. 285.

³⁹ Zob. K. Guzowski. *Symbolika trynitarna Brunona Fortego*. Lublin 2004.

Jest to model, podobnie jak binarny, o charakterze „wyliczeniowym”. Dodatkowo zostaje on zrytmizowany trzema imionami Osób Boskich. Należy jednak zauważyć, że kerygmat także łączył imiona Ojca, Syna i Ducha. Podkreślał w ten sposób działanie każdej z Osób w jednej historii zbawienia⁴⁰.

Klasyczny przykład potrójnego modelu wyznania wiary w nauczaniu Pawła znajdujemy w Liście do Koryntian: „Różne są dary łaski, lecz ten sam Duch; różne też są rodzaje posługiwania, ale jeden Pan; różne są wreszcie działania, lecz ten sam Bóg, sprawca wszystkiego we wszystkich” (1 Kor 12, 4-6) oraz w Liście do Efezjan: „Jedno jest Ciało i jeden Duch, bo też zostaliście wezwani do jednej nadziei, jaką daje wasze powołanie. Jeden jest Pan, jedna wiara, jeden chrzest. Jeden jest Bóg i Ojciec wszystkich, który jest i działa ponad wszystkimi, przez wszystkich i we wszystkich” (Ef 4, 4-6).

Obie formuły są podobne. Każda zmierza – według podobnego schematu – od Ducha do Ojca. Paweł pokazuje zróżnicowaną rzeczywistość życia Kościoła w perspektywie jedności misterium Boga: jeden Duch, jeden Syn, jeden Bóg i Ojciec. Stosując tę formułę, Paweł wychowuje do wiary, która jest aktem woli człowieka – pod wpływem łaski. Akt ten ma miejsce wtedy, gdy człowiek przyjmuje objawione prawdy Boże. Wiara jednoczy z Bogiem, który jest najwyższym źródłem jedności, bo rozciąga swą władzę nad wszystkimi ludźmi, posiada absolutną władzę nad wszystkimi, którzy spełniają Jego wolę i służą Jego planom. Bóg daje łaskę i jako Ojciec wszystkich jednoczy. Paweł podkreśla w ten sposób, że wiara ma aspekt wertykalny (jedność z Bogiem) oraz aspekt horyzontalny (jedność między ludźmi). Źródłem jednej i drugiej jedności jest jeden Bóg – Ojciec wszystkich⁴¹.

Warto dodać, że Paweł wymienia Osoby Boskie w pozdrowieniach, kończąc listy: „Łaska Pana Jezusa Chrystusa, miłość Boga i dar jedności w Duchu Świętym niech będą z wami wszystkimi!” (2 Kor 13, 13).

Wielość formuł i różnorodność modeli pierwotnego wyznania wiary odsyła do konkretnych sytuacji z życia wspólnot chrześcijańskich, do konkretnych adresatów, do jakich pisał Paweł, a jednocześnie pokazuje nauczycielskie i wychowawcze zdolności Apostoła, którego celem było dotarcie

⁴⁰ Por. S e s b o u é, W o l i n s k i. *Bóg zbawienia* s. 75.

⁴¹ Zwrot „jeden Bóg” (Ef 4, 6) nawiązuje do znanej judaistycznej formuły wyznania wiary monoteistycznej (*Szema*, Pwt 6, 4). Paweł, wychowany m.in. w kulturze judaistycznej, niewątpliwie dobrze znał tę formułę, więc ją powtarza i uzupełnia słowami: „Ojciec wszystkich” (Ef 4, 6; por. Mal 2, 10). Por. *Pismo Święte. Nowy Testament*. Poznań 1999 przypis s. 461.

z prawdą o Chrystusie do każdego człowieka. Wielką zaletą krótkich formuł była kondensacja treści oraz łatwość jej zapamiętania i dalszego przekazywania. Dzięki wierze, która staje się życiem, jednością z Chrystusem, przemianą chrześcijanin miał tworzyć nową erę dziejów.

*

Trzeba przyznać, że za sprawą Pawła Apostoła światło wiary dotarło także do nas. To owoc jego ogromnego wysiłku intelektualnego, gorliwości misyjnej oraz radości dzielenia się poznanym i spotkanym Chrystusem zmarłych. Paweł umiejętnie nadał wierze chrześcijańskiej charakter uniwersalny, wprowadzając ją w rzeczywistość historii i cywilizacji. Był przekonany, że te dwa rozległe obszary są gruntem, na którym należy siać słowo zbawienia. Wiara chrześcijańska nie jest zamknięta w intelektualno-wolitywnej aktywności nielicznych, ale to siła i moc działająca w historii każdego konkretnego człowieka, która staje się następnie elementem historii powszechnej. Apostoł Narodów nadał wierze chrześcijańskiej i misji Kościoła charakter uniwersalny i historiotwórczy.

Wiara, której nauczał i do której wychowywał Paweł, nie była efektem jedynie intelektualnej ewolucji czy psychologicznego procesu dojrzewania, lecz zrodziła się z osobistego spotkania z Jezusem Chrystusem. Zarówno dla Pawła, jak i jego wychowanków wiara chrześcijańska nie stanowi nowego rodzaju filozofii lub nowej moralności, ale jest to osobiste spotkanie z Panem. Jak podkreślił Benedykt XVI w katechezie o św. Pawle: „wiara nie rodzi się z jakiegoś mitu ani z jakiejś idei, ale ze spotkania ze Zmartwychwstałym”⁴². On jako Zmartwychwstały Pan dotyka serca ludzkie i dzięki tej osobistej relacji otwiera się umysł i całe bogactwo prawdy. „Ważne jest przede wszystkim serce, które wierzy w Chrystusa i w wierze «dotyka» Zmartwychwstałego” – uczy Papież⁴³. Dla Pawła spotkanie Zmartwychwstałego, doświadczenie blasku, który go oślepił i zewnętrznie pokazał jego wewnętrzną ślepotę (na prawdę, na światło, którym jest Chrystus)⁴⁴ – jest wydarzeniem centralnym. Paweł wielokrotnie podkreślał, że jest świadkiem zmartwychwstania Jezusa, które zostało mu objawione bezpośrednio (por.

⁴² Benedykt XVI. *Wiara rodzi się ze spotkania ze Zmartwychwstałym. Św. Paweł poznaje ziemskie życie Jezusa*. Rzym 24.09.2008 r. W: *Katechezy o św. Pawle* s. 57.

⁴³ Tenże. *Zmartwychwstanie rozwiązaniem dramatu krzyża. Św. Paweł a Jezus Zmartwychwstały*. Rzym 5.11.2008 r. W: *Katechezy o św. Pawle* s. 106.

⁴⁴ Por. tenże. *Tylko w spotkaniu z Chrystusem rozum otwiera się na prawdę. Nawrócenie św. Pawła*. Rzym 3.09.2008 r. W: *Katechezy o św. Pawle* s. 36.

Dz 9, 1-19; 22, 3-21; 26, 4-23). Dlatego też mniej zajmuje się życiem ziemskim Jezusa, a koncentruje się raczej na Chrystusie wiary. Dla Apostoła Chrystus to przede wszystkim ukrzyżowany Mesjasz i Zmartwychwstały Pan – *Kyrios* – ludzi i świata, wywyższony przez Boga Ojca. Raz jeszcze słowa Benedykta XVI: „Św. Paweł nie patrzy na Jezusa okiem historyka jako na postać należącą do przeszłości. Na pewno wie, co cała wielka Tradycja mówi o jego życiu, Jego słowach, zna historię Jego śmierci i zmartwychwstania, ale nie traktuje tego wszystkiego jak wydarzeń z przeszłości; przedstawia to jako rzeczywistość Jezusa żywego. Dla Pawła słowa i działalność Jezusa nie należą do czasu historycznego, do przeszłości. Jezus żyje teraz i teraz do nas przemawia i dla nas żyje. Taki jest prawdziwy sposób poznania Jezusa i przyjęcia Tradycji o Nim”⁴⁵. Wiara staje na planie doświadczenia, konkretnego historycznego, ale głównie wypływa z więzi międzyosobowej⁴⁶ z Chrystusem; bez niej – powie Paweł – „[...] daremne jest nasze nauczanie, próżna jest także wasza wiara” (1 Kor 15, 14).

Apostoł, stosując różne formy literackie w nauczaniu i wychowaniu do wiary, zabiega o to, aby każdy przyjął realnie żyjącego i działającego Jezusa Chrystusa. Ze swego doświadczenia pod Damaszkiem wiedział, że wiara jest wydarzeniem międzyosobowym. Poprzez taką osobową wiarę człowiek wchodzi we wspólnotę życia z Jezusem Chrystusem (Ef 3, 5-7; Ga 2, 20), tak że życie chrześcijanina staje się życiem Chrystusa w nim (Kol 3, 3-4), ponieważ Chrystus zamieszkuje przez wiarę w sercu wierzącego (Ef 3, 17). Jednocześnie jako Syn Boży czyni każdego człowieka synem Ojca. Duch Święty, który upodabnia wierzącego do Syna Bożego, włącza go w Boską relację Ojca z Synem. On również uzdalnia ciągle wolę człowieka do decyzji wiary, do wytrwania w niej i mężnego jej wyznawania (1 Kor 12, 3). Dla Pawła zatem wiara to nie jakaś myśl czy idea, lecz żywa komunika z Chrystusem; to Chrystyczna przemiana człowieka, wchodzi on bowiem w nową rzeczywistość – staje się doskonalszy.

Nauczanie i wychowanie w wierze u św. Pawła ma charakter głęboko chryztologiczny, wiąże się z chrześcijańską antropologią, prowadzi do personalizmu. Apostoł pragnął, by wierzący zmierzał do osobowej „Pełni Chrystusa”(Ef 4, 13), gdyż tylko On jest objawicielem i spełnieniem człowieka jako osoby.

⁴⁵ T e n z e. *Tylko sercem można naprawdę poznać człowieka. Św. Paweł wobec tajemnicy Chrystusa*. Rzym 8.10.2008 r. W: *Katechezy o św. Pawle* s. 74.

⁴⁶ P o r. P e n n a. *Św. Paweł z Tarsu* s. 107.

Ostatecznie wiara u św. Pawła oznacza przyjęcie istnienia Boga jedy- nego, wierność Bogu Izraela, uznanie Chrystusa za Mesjasza oraz za Syna Bożego i Boga. Wreszcie, wiara to trwanie przy Chrystusie i wyznawanie Boga jako Osobowej Prawdy. Temu też Paweł dał świadectwo całym swoim życiem – wiara to całoosobowe związanie człowieka z Bogiem w Osobie Jezusa Chrystusa.

BIBLIOGRAFIA

- B e n e d y k t XVI: *Apostołowie i pierwsi uczniowie Jezusa*. Kraków: Wydawnictwo „M” 2008.
— *Katechezy o św. Pawle*. Kraków: eSPe 2009.
— *Święty Paweł Apostoł Narodów*. Red. A. Fabiś. Poznań: Pallottinum 2008.
- J a n P a w e ł II: *Interpretacja zmartwychwstania u św. Pawła*. W: *Dzieła zebrane*. t. 6: *Katechezy (cz.1)*. Kraków: Wydawnictwo „M” 2007 s. 285-287.
— *Działanie Ducha Świętego w nauczaniu św. Pawła*. W: *Dzieła zebrane*. t. 7: *Katechezy (cz.2)*. Kraków: Wydawnictwo „M” 2007 s. 192-197.
- J a n P a w e ł II: *Święci Apostołowie Piotr i Paweł*. W: *Dzieła zebrane*. t. 8: *Katechezy (cz.3)*. Kraków: Wydawnictwo „M” 2007 s. 573-574.
- J e l o n e k T.: *Św. Paweł i jego listy*. Kraków: Krakowski Zespół Biblistów 1992.
- L a n g k a m m e r H.: *Jezus Chrystus – centrum Ewangelii Pawłowej*. W: *W kręgu Dobrej Nowiny*. Red. J. Szłaga. Lublin: RW KUL 1984.
- M i c h a l e w s k i J., C h l i p a ł a T.: *Św. Paweł – historia i współczesność*. Świdnica: WSD Diecezji Świdnickiej 2009.
- M u r a w s k i R.: *Wczesnochrześcijańska katecheza (Do Edyktu Mediolańskiego – 313 r.)*. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy 1999.
- N a d o l s k i B.: *Św. Paweł – Wielki Apostoł*. Kraków: Wydawnictwo Petrus 2008.
- P a n i k k a r R., R a v a s i G.: *Słowa św. Pawła*. Pelplin: Bernardinum 2008.
- P e n n a R.: *Św. Paweł z Tarsu*. Tłum. B. A. Gancarz. Kraków: Wydawnictwo OO. Franciszkanów 2006.
- R o m a n i u k K.: *Soteriologia św. Pawła*. Warszawa: ATK 1983.
— *Św. Paweł. Życie i dzieło*. Katowice: Księgarnia św. Jacka 2008.
- W i t c z y k H.: *Pawłowa Ewangelia o krzyżu Chrystusa jako eschatologicznej ofierze ekspiacyjnej*. W: *tenże. Pascha Jezusa odpowiedzią na grzech świata: eschatologiczna Ofiara Ekspiacji i nowego przymierza*. Lublin: Wydawnictwo KUL 2003 s. 191-222.